

Folkhälsomyndigheten

<http://www.folkhalsomyndigheten.se/kontrollkopsguiden/>

Kontrollköpsguiden

Folkhälsomyndigheten har tagit fram ett koncept som vi valt att kalla Kontrollköpsguiden. Guiden är tänkt som ett stöd för kommuner när de arbetar med kontrollköp. Den består av fyra block:

1. Planering
2. Genomförande
3. Dialog
4. Uppföljning

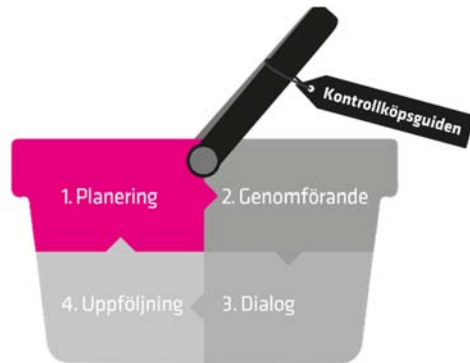
Innehållet i guiden bygger på alkohollagen (2010:1622) och tobakslagen (1993:581) samt Folkhälsomyndighetens föreskrifter och allmänna råd om kontrollköp (FoHMFS 2015:1). Under respektive block i guiden (planering, genomförande, dialog och uppföljning) har vi sorterat in aktuella avsnitt från författningarna och de allmänna råden samt tagit fram stödmaterial som kommuner kan använda om de önskar.

Kommunerna kan själva lägga till information i stödmateriallets exempelmallar utifrån egna behov. Folkhälsomyndigheten har också tagit fram informationsmaterial som huvudsakligen riktar sig till näringsidkare som säljer folköl och tobak och som kan användas av kommunerna i arbetet med kontrollköp. I guiden tipsar vi även om delar som är relevanta att tänka på vid tillsyn enligt alkohol- och tobakslagstiftningarna.

Kontrollköpsguiden och tillhörande material är framtaget i samband med regeringsuppdrag om utbildnings- och informationsinsatser avseende kontrollköp.

1. Planering

Det här blocket handlar om kommunens förberedelser inför genomförandet av själva kontrollköpen, exempelvis rekrytering av kontrollköpare (det vill säga den person som köper folköl och tobaksvaror i syfte att tillämpa kontrollköp som tillsynsметod).

Lagen säger

Vid kontrollköp får kommunen endast anlita en person som har fyllt 18 år.

Allmänna råd till lagen

Ungdomligt utseende

Kontrollköp är en metod som är till för att förbättra rutinerna för ålderskontroll. För att metoden ska vara ändamålsenlig bör kommunen anlita personer med ungdomligt utseende som ska utföra kontrollköp.

Föreskrifter (3 och 4 §§)

Avtal mellan kommunen och kontrollköparen

- Kommunen ska upprätta ett avtal med kontrollköparen.
- I avtalet ska uppdraget och ansvarsförhållandet mellan kommunen och kontrollköparen fastställas.
- Kommunen ska inte ge kontrollköparen i uppdrag att själv underrätta näringsidkaren om genomfört kontrollköp.

Information och instruktion om kontrollköp

- Kommunen ska informera kontrollköparen om tillsynsметoden.
- Kommunen ska, som ett stöd till kontrollköparen, ge instruktioner om hur kontrollköp ska utföras.

Allmänna råd till föreskrifterna

Instruktionens innehåll

Instruktionen inför kontrollköp bör innehålla följande:

- hur kontrollköparen ska agera vid kontrollköpet
- vilka varor vad avser folköl, cigaretter, snus eller annan tobaksvara som kontrollköparen ska försöka köpa
- vad kontrollköparen behöver uppmärksamma och därefter dokumentera i samband med kontrollköpet
- hur överlämning av inköpta varor och rapportering till kommunen sker
- hur kontrollköparen kan hantera eventuella konfliktsituationer.

Stödmaterial

- Checklista för kommunens information och instruktion till kontrollköparen. Checklistan bygger på ovanstående bestämmelse i föreskrifterna samt det allmänna rådet. Till exempel ansvarsförhållande, hur kontrollköparna ska agera, vad de ska notera och, överlämnande av inköpta varor
- Informationsmaterial som kan användas vid information till kontrollköpare (läs mer nedan)
- Informationsmaterial som kan användas till den som säljer folköl och tobaksvaror (läs mer nedan).

Informationsmaterial som kan användas vid information till kontrollköpare

- Broschyr om kontrollköp av folköl och tobak
- Informationsfilm "Kontrollköp och åldersgräns"

Informationsmaterial som kan användas till de som säljer folköl och tobaksvaror

- Informationsbrev om kontrollköp till näringsidkare. Allmän information om kontrollköp av folköl, tobak och receptfria läkemedel. Brevet är framtaget i samarbete med Läkemedelsverket.

- Broschyr om kontrollköp av folköl och tobak. Allmän information som kommunen kan sprida till försäljningsställen.
- Brevmall - Information om kontrollköp till dig som säljer folköl och tobak. Kommunen kan använda mallen för allmänt informationsutskick till näringsidkare om att kommunen planerar att genomföra kontrollköp.

Tips!

- Kontrollköp kan planeras i kommunens tillsynsplan (alkohollagen 9 kap. 2 § st. 3). Vid planeringen kan kommunens folkhälsosamordnare/ANDT-samordnare, eller liknande funktion, vara ett bra stöd.
- Kommunen kan genom avtal överlåta tillsynsuppgift åt annan kommun, exempelvis kontrollköp. Bestämmelser om avtal mellan kommuner finns i 9 kap. 6 § alkohollagen och 19 c § tobakslagen.
- Kommunen kan upprätta avtal med kontrollköpare från andra kommuner. Det kan underlätta urvalet av ungdomar och kontrollköpare blir inte lika lätt igenkända.
- Kommunen kan skicka ut information till näringsidkare att den planerar kontrollköp.
- Erfarenheter visar att enbart den omständigheten att näringsidkare är medvetna om att kommunen gör besök och tillämpar kontrollköp kan leda till en ökad medvetenhet om och vikten av att upprätthålla åldersgränser, vilket tenderar att minska den olovliga försäljningen (proposition 2013/14:56). Att kommunen informerar om metoden kan också vara gynnsamt för en bra dialog med näringsidkaren och dennes personal.
- Allmän information via media om att kommunen kommer att arbeta med kontrollköp.
- Det finns mycket att vinna på att aktivt kommunicera det som myndigheten gör via media. Spridning genom lokalmedia kan sätta fokus på en aktuell fråga, till exempel vikten av åldersgräns och en fungerande ålderskontroll. Hur kommunen kan använda media finns det bland annat skrivet om i Handbok i tillsyn och Mobilisering, opinionsarbete och media.
- Glöm inte att informera polisen om kontrollköp. Bestämmelser om att underrätta polisen finns i 23 a tobakslagen och 9 kap. 2 § alkohollagen.

2. Genomförande

Det här blocket handlar om själva köpet inklusive underrättelse till näringsidkaren om att kontrollköp har genomförts.

Lagen säger

- Ett kontrollköp får genomföras utan att näringsidkaren underrättas i förväg om kontrollköpet.
- Kommunen ska snarast efter ett genomfört kontrollköp underrätta näringsidkaren om kontrollköpet.
- Vad som framkommit genom kontrollköp får inte utgöra grund för beslut om administrativa sanktioner.

Föreskrifter (5§)

Lämnande av korrekta uppgifter vid kontrollköpet

Kontrollköpet ska genomföras utan att kontrollköparen lämnar felaktiga eller vilseledande uppgifter eller utövar andra påtryckningar för att få köpa folköl och tobaksvaror.

Allmänna råd till lagen

Kontrollköparen bör inte visa legitimation

Vid kontrollköp testas om det går att köpa folköl och tobaksvaror utan att visa legitimation.

Kommunen kontrollerar att den som lämnar ut varan förvissas sig om att kunden har fyllt 18 år.

Vid kontrollköpet bör inte kontrollköparen visa legitimation eftersom ett kontrollköp testas om säljaren förvissas sig om kontrollköparens ålder genom att begära legitimation och om legitimation inte kan visas, att säljaren nekar försäljning av folköl eller tobaksvaror.

Underrättelse om genomfört kontrollköp

Enligt alkohollagen och tobakslagen ska kommunen snarast efter ett genomfört kontrollköp underrätta näringsidkaren om kontrollköpet. Det minskar det dolda inslaget i metoden.

Underrättelsen bör innehålla följande information:

- var och när kontrollköpet ägde rum
- i vilken kassa
- resultatet av kontrollköpet
- kontaktuppgifter till ansvarig på kommunen.

Dokumentation

Dokumentation kring kontrollköp bör innehålla följande uppgifter:

- datum och tidpunkt för kontrollköpet
- försäljningsställe
- i vilken kassa kontrollköpet ägde rum
- kön och ungefärlig ålder på personen i kassan, samt namn om det gått att utläsa exempelvis av en namnbricka
- vilka varor som kontrollköpet avsåg
- om kontrollköparen blev tillfrågad om sin ålder
- om kontrollköparen blev ombedd att visa legitimation
- om kontrollköparen fick eller inte fick köpa folköl eller tobaksvaror
- en notering om att kommunen underrättat näringsidkaren om kontrollköpet
- en notering om dialogens innehåll.

Hantering av inköpt folköl och tobaksvaror

- Kommunen bör fastställa rutiner för hantering av inköpt folköl och tobaksvaror.
- Av rutinen bör framgå hur kontrollköparen överlämnar inköpta varor till kommunen.
- Det bör även framgå hur kommunen tar hand om varorna, till exempel genom att förstöra varorna.
- Vid eventuellt återlämnande av folköl eller tobaksvaror bör kommunen ta hänsyn till att näringsidkaren är i en utsatt situation genom att inte ha sett till att legitimationskontroll genomförts. Näringsidkaren kan därmed känna sig tvingad att köpa tillbaka varan av kommunen. Utgångspunkten är att ett kontrollköp som medfört försäljning av varor innebär att ett rättsligt bindande köp är genomfört och avslutat.

Stödmaterial

- Protokoll för kontrollköp av folköl och tobaksvaror.
- Protokollet är ett stöd till kontrollköparen och kommunen för dokumentation av kontrollköpet. Här kan man ange tid, plats, iakttagelser, om legitimation efterfrågades, om man fick köpa, vad man köpte med mera.
- Underrättelse till näringsidkare om genomfört kontrollköp.
- Dokumentet är ett stöd till kommunen bland annat om hur resultatet av kontrollköpet kan presenteras.

3. Dialog

Det här blocket handlar om dialogen mellan kommunen och den som lämnar ut varan. Näringsidkarens rutiner för ålderskontroll har testats i block 2. Genomförande och nu har kommunen ett självständigt underlag att utgå ifrån för en dialog.

I denna fas kan kommunen genom information och annat stöd hjälpa näringsidkaren att utveckla väl fungerande rutiner för ålderskontroll. Kommunen avgör när i tid dialogen ska hållas, det vill säga antingen i anslutning till underrättelsen till näringsidkaren om kontrollköpet eller vid ett senare tillfälle.

Lagen säger

I syfte att ge underlag för dialog mellan kommunen och den som lämnar ut folköl och tobaksvaror om skyldigheten att förvissa sig om att mottagaren har fyllt 18 år får kommunen genomföra kontrollköp.

Allmänna råd till lagen

Dialogens innehåll

Syftet med kontrollköp är att ge underlag för en dialog mellan kommunen och den som lämnar ut folköl och tobaksvaror om skyldigheten att förvissa sig om att mottagaren har uppnått 18 år. Om säljaren som lämnar ut varan är någon annan än näringsidkaren bör kommunen inkludera näringsidkaren i dialogen.

Kommunen bör i dialogen ta upp följande:

- resultatet av kontrollköpet
- varför det finns en åldersgräns för köp av folköl och tobaksvaror
- svårigheter med att bedöma om en kund fyllt 18 år
- försäljningsställets rutiner för ålderskontroll
- personligt straffansvar vid försäljning till en person som inte fyllt 18 år
- näringsidkarens ansvar att informera personal om försäljningsbestämmelserna om folköl och tobaksvaror.

Näringsidkaren bör få möjlighet att ta upp eventuella problem med att uppfylla kravet att förvissa sig om att kunden har fyllt 18 år samt få dela med sig av erfarenheter på området. Kommunen bör i dialogen med näringsidkaren beröra försäljningsställets egenkontrollprogram och särskilt delen om ålderskontroll.

Stödmaterial

- Stöd för dialogen (Word-dokument, 204 kB). Till exempel information om resultatet av kontrollköp, varför det finns en åldersgräns, rutiner för ålderskontroll.
- Stöd för dokumentation av dialogen finns även i Protokoll för kontrollköp av folköl och tobaksvaror (Word-dokument, 246 kB).
- Informationsmaterial som kommunen kan använda. (läs mer nedan)

Informationsmaterial som kommunen kan använda

- Att sälja folköl. Informationsbroschyr
- Att sälja folköl – snabbguide och praktiska råd. Informationsbroschyr
- Att sälja tobak. Informationsbroschyr
- Att sälja tobak – snabbguide och praktiska råd. Informationsbroschyr
- Kontrollköp. Informationsbroschyr om kontrollköp om folköl och tobak. Allmän information som kommunen kan sprida till försäljningsställen.
- Kontrollköp och åldersgräns, informationsfilm
- Egenkontrollprogram folkölsförsäljning (Word-dokument, 116 kB)
- Egenkontrollprogram tobaksförsäljning (Word-dokument, 127 kB)
- Webbtester. Interaktiva kunskapstester om folköls- och tobaksförsäljning samt ålderskontroll. Använd gärna testerna tillsammans med broschyrerna ovan.
- Åldersgränsdekaler. Dekaler som informerar om 18-årsgränsen.
- Ålderssticka. Dekal för att underlätta åldersgränskontroll.

Tips!

Inför dialogen kan den lokala folkhälsosamordnaren/ANDT-samordnaren eller liknande funktion, vara ett bra stöd. Samordnaren kan exempelvis bidra med faktabaserade argument om hälsorisker och skadeverkningar av alkohol och tobak samt vikten av åldersgränsen 18 år.

4. Uppföljning

Uppföljning ingår inte i den lagreglerade metoden kontrollköp. Denna fas i arbetet innebär att kommunen gör en sammanställning av genomförda kontrollköp och resultatet av dessa. Det kan ge underlag för nya tillsynsinsatser och ett underlag för att följa metodens effekt.

Folkhälsomyndigheten följer kontrollköp ur ett nationellt perspektiv och kommunens sammanställningar är viktiga för att följa upp metoden och dess effekter.

Nationell uppföljning av kontrollköp gör Folkhälsomyndigheten genom en årlig undersökning inom ramen för den så kallade Länsrapporten. Från 2014 ställer myndigheten ett antal frågor till kommunerna om kontrollköp. De kommuner som använder sig av metoden kontrollköp besvarar till exempel frågor om antal genomförda kontrollköp och resultat. (se frågor om kontrollköp i Länsrapport 2014).

Här följer några tips till kommuner som vill följa upp sitt arbete med kontrollköp.

Tips!

Tips för lokal uppföljning av kontrollköp

- Ett sammanställt resultat av kontrollköp kan bidra till uppföljning av tillsynsplanen samt ge underlag för nya tillsynsinsatser, som till exempel planering av nya kontrollköp. Genom en årlig uppföljning kan kommunen även följa metodens effekt.
- Kommunen kan använda data från Länsrapporten för att till exempel jämföra sina resultat med andra kommuners resultat.
- Presentation av resultat till beslutsfattare i kommunen används inom tillsynsmetoden.
- Ansvarsfull alkoholserving och kan på samma sätt vara användbart i det fortsatta arbetet med kontrollköp.
- Anonyma sammanställningar av resultatet från genomförda kontrollköp kan också vara användbart i kontakten med näringsidkarna.

Fler tips!

- Statistikunderlag om ungdomars bruk och anskaffningssätt vad gäller folköl och tobaksvaror kan vara intressant data för kommunen. Både som underlag att jämföra kontrollköpsresultaten mot, men även i kontakt med näringsidkare, beslutsfattare och media. Det kan vara intressant att studera utvecklingen efter att kommunen använt metoden kontrollköp under några år. Många kommuner har egna drogvaneundersökningar. Data kan också finnas att hämta hos Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN) i den årliga undersökningen Skolelevers drogvanor. Det är en urvalsundersökning vilket innebär att data kan vara begränsad på lokal nivå. Här kan den lokala folkhälsosamordnaren/ANDT-samordnaren eller liknande funktion vara ett stöd.
- Att använda tillsynsmetoden kontrollköp regelbundet kan bidra till att minska risken för att ungdomar under 18 år kan köpa folköl och tobaksvaror. Internationell forskning
- visar att liknande tillsynsmetoder som genomförs återkommande har effekt på
- näringsidkares efterlevnad av åldersgränsen, se rapporten Tobak, tillsyn och tillgänglighet – en intervjustudie och systematisk litteraturöversikt om tillgänglighetsbegränsande metoder.

Informationsfilm

Filmen Kontrollköp och åldersgräns är informationsmaterial som kan användas vid information till kontrollköpare och till den som säljer folköl och tobaksvaror. Finns både i både textad och otextad version.

Länk till informationsfilmen:

<http://www.folkhalsomyndigheten.se/kontrollkopsguiden/informationsfilm/>

Webbtester

Webbtестerna är interaktiva kunskapstester om folköls- och tobaksförsäljning samt ålderskontroll som kan användas som stödmaterial i dialog med näringsidkare och personal.

Kunskapstest tobak

Det här testet handlar om försäljning av tobaksvaror. Testet slumpar fram frågor så att det inte är exakt samma frågor som dyker upp varje gång man provar. Frågorna utgår ifrån tobakslagens bestämmelser och handlar bland annat om egenkontroll, 18-årsgränsen, marknadsföring m.m., men en del frågor handlar också om bruk där det till exempel gäller att uppskatta hur många som röker och snusar. Använd gärna testet tillsammans med broschyren Att sälja tobak.

Kunskapstest folköl

Det här testet handlar om försäljning av folköl. Testet slumpar fram frågor så att det inte är exakt samma frågor som dyker upp varje gång man provar. Frågorna utgår ifrån alkohollagens bestämmelser och handlar bland annat om egenkontroll, 18-årsgränsen, marknadsföring m.m., men en del frågor handlar också om bruk, som till exempel om ungdomars riskbenägenhet. Använd gärna testet tillsammans med broschyren Att sälja folköl.

Ålderstestet

Syftet med ålderstestet är att lyfta frågan om ålderskontroll genom att visa hur svårt det är att se på någon hur gammal hen är. I testet visas bilder på ett antal ungdomar och användaren får gissa hur gamla de är. Det finns sammanlagt tio ungdomar i testet, varav fem st. slumpvis väljs ut till varje test så att man kan göra om testet flera gånger.

Länk till webbtестerna:

<http://www.folkhalsomyndigheten.se/webbtester>

Förklaring till symboler

Innehållet i guiden visualiseras med följande symboler.

Lagar och föreskrifter

Bestämmelser om kontrollköp som kommunen måste följa.

Allmänna råd

Folkhälsomyndighetens rekommendationer om genomförande av kontrollköp som kommunen bör följa.

Stödmaterial

Folkhälsomyndighetens stödmaterial till kommuner som arbetar med kontrollköp. Materialet är frivilligt att använda och kommunerna kan anpassa det efter egna behov.

Tips!

Tips till kommunen som kan vara relevanta att tänka på vid tillsyn enligt alkohol- och tobakslagstiftningarna och i arbetet med kontrollköp.